

Szczecin, 2.09.2023 r.

dr hab. Dorota Kozaryn, prof. US

Instytut Językoznawstwa

Uniwersytet Szczeciński

UNIwersYTET WARSZAWSKI
WYDZIAŁ POLONISTYKI
wpłynęło dnia 7.09.2023

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Joanny Wierzchowskiej

pt. *Słownictwo sakralne Pism Andrzeja Towiańskiego*

I.

Recenzowana rozprawa podejmuje temat niecieszący się dotychczas zbyt dużym zainteresowaniem językoznawców. Jest bardzo obszerna (365 ss.) i dość nieoczywista. Zakładamy bowiem, że w pracy językoznawczej przedstawiona zostanie czytelnikowi przede wszystkim analiza wybranego materiału poprzedzona ustaleniami dotyczącymi przyjętej metodologii czy wykorzystywanej terminologii. W recenzowanej rozprawie jest nieco inaczej - wydaje się, że podstawa materiałowa stanowi punkt wyjścia do przedstawienia rozważań popartych bardzo rozległą literaturą (dotyczącą romantyzmu, polskiego modernizmu, ale i epok wcześniejszych), rozważań - dodajmy - czasami dość swobodnie odnoszących się do zapowiadanego w tytule słownictwa sakralnego *Pism Andrzeja Towiańskiego*. Pojawiająca się w recenzowanej pracy wielość przemyśleń i propozycji interpretacyjnych powoduje, że to czytelnik zobowiązany jest do wyłonienia „obrazu całości”. Nie zawsze jest to łatwe, co zdaje się zauważać sama Autorka, na co wskazuje choćby czterdziestosześcioletnie użycie przez nią w pracy wyrazu *notabene*. Niewątpliwie jednak przedstawiona do recenzji dysertacja zasługuje na ocenę pozytywną, ukazuje bowiem posiadanie przez p. mgr J. Wierzchowską niezbędnej wiedzy językoznawczej, potwierdza osiągnięcie przez nią umiejętności samodzielnego prowadzenia badań naukowych i nade wszystko podjęcie próby nieszablonowego, oryginalnego podejścia do badania słownictwa sakralnego *Pism A. Towiańskiego*.

II.

Rozprawa składa się z sześciu rozdziałów, *Wstępu* (s. 4-11), *Podsumowania* (s. 294-315), *Bibliografii* (s. 316-362). Cel recenzowanej rozprawy został sformułowany we *Wstępie* (por. s. 4: „opis słownictwa chrześcijańskiego, które występuje w tekstach *Pism* [...] Andrzeja Towiańskiego”) i w nim także trzykrotnie dookreślony. Stan badań dokumentując

nielingwistyczne zainteresowania spuścizną Towiańskiego, ukazuje zasadność podjęcia analizy językoznawczej. Pewien niedosyt pozostawia sposób przedstawienia podstawy materiałowej, a mianowicie brak doprecyzowania zasad doboru poddanych badaniu 900 stron *Pism* (por. s. 4). Ten niedobór budzi wątpliwości co do trafności i liczebności wybranych do analizy w dalszej części pracy elementów leksykalnych i frazeologicznych. Przedstawienie zawartości pracy w postaci przytoczenia spisu treści (por. s. 10) ze względu na swoją lapidarność nie informuje w sposób właściwy czytelnika. Być może wynika to z pewnej cechy rozdziałów 1., 2. i 4. złożonych z kilku podrozdziałów każdy. Ich lektura pozwala stwierdzić, że tytuły pierwszego i drugiego stopnia to czasami określenia ogólnego kierunku rozważań, zatytułowane tak części pracy bowiem zawierają także treści odnoszące się i do kwestii, które zgodnie z tytułami powinny się znaleźć w innych rozdziałach pracy. Skutkuje to również powtarzaniem ustaleń o charakterze teoretycznym w różnych częściach rozprawy. Rozdział 1. zatytułowany *Charakterystyka świadomości historiozoficzno-etycznej Andrzeja Towiańskiego na podstawie wybranych fragmentów edycji* zawiera trzy podrozdziały dotyczące różnych aspektów świadomości A. Towiańskiego nieco na wyrost nazwanej „historiozoficzno-etyczną”. W podrozdziale 1. (*Wewnętrzne przeświadczenie źródłem profetyzmu mistrza Andrzeja*, s. 12-15) Autorka próbuje wskazać źródło profetyzmu Towiańskiego, odwołując się do charakterystycznych dla romantyzmu: wizji tożsamości i mediumizmu człowieka oraz definiując pojęcia: *objawienie* i *prorok* istotne dla opisywania twórczości Towiańskiego. Wszystkie poruszane w tym podrozdziale zagadnienia Autorka stara się egzemplifikować sięgając m.in. do twórczości J. Słowackiego czy opowiadań katechetycznych. Te egzemplifikacje jednak powodują, że dość trudno odnaleźć w tej części odpowiedź na pytanie o kształt wewnętrznych przekonań Towiańskiego. Podrozdział 2. zatytułowany *Między obrazem wizualnym a opowiadaniem, czyli narracyjność bajki ludowej strukturą Pism A. Towiańskiego* (s. 16-20) przynosi wywód autorski jaśniej realizujący tytuł. Do zrozumienia przyjętego przez Autorkę punktu widzenia znacząco przyczyniają się przypisy, zawierające wyrażane wprost autorskie stanowisko (por. np. przypis nr 43 s. 18). W podrozdziale 3. (*Symboliczne formy towainistycznej sakralności*, s. 20-34) mowa o symbolach drzewa, kwiatu, krzyża i korony cierniowej wykorzystywanych w „romantycznych medytacjach znaczeniowych”, bo tak Autorka nazywa każdy z tekstów Towiańskiego. Analiza jest przekonująca, choć zawiera bardzo dużo elementów metatekstowych informujących o autorskich decyzjach interpretacyjnych czy też mających ukazać czytelnikowi sposób rozumowania Autorki (por. np. s. 25: „Tak dużo uwagi poświęciłam dokonaniom M. Maciejewskiego, gdyż sposób, w jaki omawia on kategorię mentalności romantycznej jest

zbieżny z ogólnym planem struktury tego rozdziału. Zbieżności te najlepiej widać, gdy omawiam symbolikę *korony cierniowej*. To od M. Maciejewskiego przejęłam możliwość omówienia pojedynczego przedmiotu, gdy wytwarza on strukturę aksjologiczną. U M. Maciejewskiego takim przedmiotem jest woda, jako desygnat refleksji w liryce lozańskiejskiej”). To dążenie do tego, by odbiorca mógł współuczestniczyć w podejmowaniu decyzji interpretacyjnych/ współtowarzyszyć Autorce w procesie rozumowania jest zresztą charakterystyczne i dla innych miejsc pracy. Takie fragmenty odnajdujemy również w rozdziale 2. zatytułowanym *Motywika religijna jako narzędzie perswazji u Andrzeja Towiańskiego*, szczególnie w 1. jego podrozdziale (*Motywy jako mechanizmy znaczeniowótórcze w tekstach towianistycznych*, s. 35-45). Ukazywanie motywiki religijnej funkcjonującej w pismach Towiańskiego w sensie analitycznym obejmuje przede wszystkim *kolumnę* oraz *ton Chrystusa*, znacznie więcej pojawia się tu odwołań do literatury przedmiotu i uzasadnień dotyczących przyjętych przez Autorkę stanowisk. Podrozdział 2. (*Tekstowy obraz cierpienia w towianizmie budowany przez podwójny motyw krzyża*, s. 45-65) trafnie ukazuje dokonane przez Towiańskiego przewartościowanie symboliki krzyża (*krzyż biały i czarny*) jako zabieg perswazyjny. W podrozdziale 3., w tytule którego pojawia się ekspresywizm *wstrząsający* (s. 65-72) Autorka poprzez analizę i ukazanie figuralnego charakteru motywów akwaticznych i florystycznych przekonująco ukazuje istnienie kodu aksjologicznego w *Pismach Towiańskiego*. Ostatni podrozdział dotyczący motywów (s. 72-75) stanowi swoiste podsumowanie rozdziału 2. w kontekście inspiracji Towiańskiego Biblią. Autorka w sposób właściwy podkreśla dostrzeżoną w tekstach mistrza Andrzeja dążność do modernizacji tradycyjnych motywów religijnych w celu „wyrażania własnych treści sakralnych” (s. 73) oraz to, że przywoływanie tychże motywów poprzez odpowiednie słowa oznacza otwieranie na transcendencję i mistycyzm (Autorka stawia trafną tezę o możliwości rozpatrywania tekstów towianistycznych w kategoriach prozy mistycznej). W rozdziale 3. (s. 76-135) mowa o analizie polowej badanego słownictwa. Właściwie wyodrębnione przez Doktorantkę pola semantyczne (wiara, religia, moralność i oceny z nią związane, psychika człowieka, zachowanie i postępowanie człowieka - s. 79) pozwalają jej opisać zgromadzone słownictwo z podkreśleniem jego przynależności do wielu pól ze względu na „różnorodne wyobrażenia na temat pewnych treści” (s. 94). W złożonym z siedmiu podrozdziałów rozdziale 4. (s. 136-187) analiza zgromadzonego słownictwa sakralnego ukierunkowana została na jego nacechowanie emocjonalne. Po przedstawieniu ustaleń terminologicznych (podrozdział 1., s. 136-138) Autorka udowadnia, że sposób porozumiewania się Towiańskiego z wyznawcami realizuje emocjonalny wzorzec komunikacji (podrozdział 2., s. 138-152), by w następnych trzech

podrozdziałach analizować nazwy uczuć jako wykładniki antytezy: serce - rozum (podrozdział 3., s. 152-155), budulec pojęcia misyjności towiańczyków (podrozdział 4., s. 156-161) i przejawy wartości towianistycznych (podrozdział 5., s. 161-172). Podrozdziały 6. (s. 173-179) i 7. (s. 179-187) skupiają uwagę czytelnika na funkcji ekspresywizmów w *Pismach* Towiańskiego. Szczególnie cenne wydaje się stwierdzenie podkreślające, że głównym spoiwem tekstów Towiańskiego są emocjonalne asocjacje, ambiwalentnie oceniane przez mistrza Andrzeja i nazywane „boskimi diabłami”. Kolejny rozdział (s. 188-218) przedstawia zmiany semantyczne leksemów sakralnych wraz z sytuacyjnym uwarunkowaniem tejże zmienności i jej analizą zgodnie z propozycją metodologiczną D. Buttler. Wspomnieć należy, że neosemantyzację jako główny wyróżnik opisywanego słownictwa sakralnego Autorka wskazywała i w innych częściach pracy. Ostatni rozdział (s. 219-293) dotyczy frazeologizmów jako językowych wykładników idiolektu Towiańskiego. Analizowane konstrukcje bardzo interesująco próbuje Autorka sfunckjonalizować (por. np. s. 226 przypis nr 57), ukazując ich znaczeniową rozpiętość między innowacyjnością a konserwatyzmem, doryzmem a triumfalizmem czy między wielosłowiem a oszczędnością. *Podsumowanie* (s. 294-315) przynosi autorskie dookreślenie stylu Towiańskiego oraz dokonaną dzięki - jak to określa Autorka - „badawczej racjonalizacji słownictwa sakralnego” siatkę pojęć towianizmu, dobrze obrazującą nie tylko specyfikę idei mistrza Andrzeja, ale i uświadamiającą złożoność podjętej przez Doktorantkę problematyki.

Praca dokumentuje erudycyjność Autorki. Pod względem językowym rozprawa nie zawiera znaczących niedoskonałości, choć dominującą strukturę zdaniową stanowią zdania pojedyncze rozwinięte. Zdarzają się zdania, których zrozumienie przysparza trudności (np. s. 294: „Świat wspomnianych pojęć magicznych prezentują różne teksty romantyczne – na przykład refleksję poety czy księżycy u J. Słowackiego zawdzięczamy K. Ziembie”). W kilku miejscach zdarzyły się błędy gramatyczne (s. 96: „Ponieważ moja rozprawa jest konkretyzacją poszukiwań w zakresie leksykologii diachronicznej,¹²⁰ konkluzja J. Bartmińskiego i R. Tokarskiego są dobrym punktem wyjścia [...]”; s. 273: „W świetle przytoczonej opinii istotny jest pewien obszar kreacji lingwistycznej, osiągnany dzięki leksyce – wykładnikami sakralności”; s. 279: „Sumując dwie konkretyzacje promienie tego archetypu można dojść do pewnego wniosku [...]”). Niejednolita pod względem ortograficznym jest pisownia nazwy zgromadzenia zakonnego zmartwychwstańców (raz małą, raz wielką literą) oraz przymiotnika *judeochrześcijański* (poprawna pisownia łączna obok zapisu z łącznikiem). Przy przywoływaniu cyklu powieściowego R. Brandstaettera pojawiła się *teatrologia* (ss. 284, 282, 292) zamiast *tetralogii*. Nieliczne są usterki interpunkcyjne (np. przecinek na s. tytułowej pracy

po miejscu a przed rokiem: „Warszawa, 2023 rok”). Zdecydowanie więcej problemów przysporzyły Autorce zasady dotyczące sporządzania przypisów oraz opisów bibliograficznych. Wskażę kilka z wielu. Znak odsyłacza do przypisu powinien być postawiony przed kropką, przecinkiem a nie po nich, jak ma to miejsca w prawie całej pracy. Oznaczenia przypisów w rozdziale 5. i *Podsumowaniu* nie znajdują się w indeksie górnym, w przywołanym rozdziale zastosowano także mniejsze odstępki międzywierszowe. Na s. 72. treść przypisu nr 384 odsyła do przypisu nr 194, takowy znajduje się na s. 36 i odsyła z kolei do przypisu nr 5, tyle że przypisy o tym numerze są dwa (na s. 5 i 13), żaden z nich niczego nie wyjaśnia. Jeśli stosuje się *ibidem*, nie trzeba dopisywać: „por. przypis poprzedni” (s. 41 przypis nr 226). Błędy w opisach bibliograficznych zdarzają się zarówno w przypisach, jak i w bardzo obszernej bibliografii. Polegają nie tylko na dwoistości zapisu tytułu danej pracy (np. s. 5 przypis nr 7: J. Puzyniny, *Człowiek – Język – Sacrum* - s. 15 przypis nr 26: J. Puzynina, *Człowiek – język – sacrum*), ale także na różnorakim oznaczaniu numeru czasopisma, które się przywołuje (np. s. 197 przypis nr 68: „Język Polski 5/1960 - w bibliografii s. 344: 1960/5), błędach w inicjałach i nazwiskach autorów publikacji (np. s. 14 przypis 18: „B. Klimek” zamiast „J. Klimek” - analogicznie: s. 15 przypis 24, w bibliografii s. 332; s. 130 przypis 348: „E. Kucharska-Dreib” zamiast „E. Kucharska-Dreiss”; s. 152 przypis nr 102: „A.I. Nowakowską-Kempną” zamiast „I. Nowakowską-Kempną”; s. 192 przypis nr 33: „E. Hoffmann-Fotrowska” zamiast „E. Hoffmann-Piotrowska”; s. 221 przypis 14: „Sawaniewska-Mchowa” zamiast „Sawaniewska-Mochowa”), podaniu innych lat wydania w przypisie i w bibliografii (np. s. 6 przypis nr 11 publikacja A. Mańczyka i nr 14 publikacja A. Dąbrowskiej, w bibliografii odpowiednio s. 339 i s. 323), niepodaniu numerów stron (np. s. 189 przypisy nr 13 i 14) lub podaniu innych w przypisie niż w bibliografii (np. s. 5 przypis 7 i s. 346 - artykuł J. Puzyniny) czy na nieumieszczeniu w bibliografii pozycji przywoływanych w pracy (np. s. 4 „W. Roszkiewiczówny, *Etyka Towiańskiego, jej źródła, promieniowanie*, Wilno 1938”;) Do wymienionych usterek dodać należy pominięte/ przekreślone litery (m. in. ss. 19, 114, 118 przypis nr 261, 123, 124, 138, 143, 170, 184, 190, 203, 212, 219, 223 przypis nr 31, 255) czy inne tzw. błędy edytorskie (np. łączna pisownia oddzielnych wyrazów m. in. s. 47, 61, 111, 120, 134, 142, 144, 148 przypis nr 76, 155, 178, 185, 191 przypis nr 23, 199). Przywoływane w przypisie nr 505 na s. 288 „Nowe Rozrywki dla Dzieci” to czasopismo wydawane przez K. z Tańskich Hoffmanową, nie - jak czytamy w przywołanym przypisie - „książka”.

III.

Mimo wspomnianego już w niniejszej recenzji dążenia Autorki do szczegółowego dzielenia się z czytelnikiem tokiem rozumowania odkryłam kilka zagadnień, które są z mojej perspektywy dyskusyjne.

1. W pracy pojawiają się sformułowania: *słownictwo sakralne*, *słownictwo chrześcijańskie*, *słownictwo chrystianizmu* i wreszcie *słownictwo religijne*. Jak należy rozumieć tę różnorodność? Autorka w pracy odróżnia wiarę i religię, definiuje pojęcie *sacrum* i *Absolutu*, stąd to pytanie.

2. Na s. 78 w przypisie nr 17 przy funkcji parenetycznej tekstów przywołany został artykuł pt. *Parenteza w polskiej liryce współczesnej*. Zatem czym jest *parenteza*, czym *parenetyka*?

3. W wielu miejscach pracy jest mowa o socjolektalności słownictwa tekstów towianistycznych (np. s.10: „towianistyczny styl obfituje w zaszyfrowane motywy, czyli jest socjolektem”; z kolei na s. 191 pojawia się fragment: „w socjolekcie A. Towiańskiego ważną rolę odgrywa funkcja poetycka”). Proszę o wyjaśnienie, dlaczego Doktorantka uznaje język towiańczyków za socjolekt oraz o ukazanie, jaką rolę w tak rozumianym języku odgrywał idiolekt A. Towiańskiego. Dodać należy, że sformułowanie *słownictwo towianistyczne* jest używane w pracy zarówno na oznaczenie słownictwa mistrza Andrzeja, jak i tego wykorzystywanego przez całą grupę.

4. Autorka w kilku miejscach pracy przedstawia rozważania dotyczące stylu religijnego, modlitewno-biblijnego i jego przekształcania przez Towiańskiego, na s. 235 pisze natomiast o idiolektalnym stylu religijnym. Proszę o doprecyzowanie rozumienia idiolektalnego stylu religijnego w kontekście sposobu definiowania w literaturze przedmiotu stylu religijnego.

IV.

Recenzowana praca doktorska ukazuje, że p. mgr J. Wierzchowska posiada wiedzę językoznawczą, która umożliwia jej przeprowadzanie poprawnych analiz oraz wyciąganie właściwych wniosków. Uwagi na temat pola semantycznego, rozumienia pojęcia *styl* oraz wyodrębniania cech go tworzących, zjawiska neosemantyzacji uznanej przez Autorkę za dominantę stylistyczną badanych tekstów (s. 243), perswazji czy semantyki dowodzą, że p. mgr Wierzchowska posiada wiedzę lingwistyczną w stopniu właściwym dla doktoranta. O osiągnięciu przez Autorkę umiejętności samodzielnego prowadzenia badań naukowych świadczy wybór przedmiotu rozprawy doktorskiej, poprawne ustalenie celu badawczego i jego realizacja. Praca jest udaną próbą nieszablonowego, oryginalnego podejścia do badania

słownictwa sakralnego *Pism* A. Towiańskiego, polegającego na uzasadnionym łączeniu treści językoznawczych z ogólnohumanistycznymi (tj. literackimi, filozoficznymi czy teologicznymi) czy ukazywaniu kontekstu kulturowo-społecznego.

Oceniam pozytywnie pracę doktorską pt. *Słownictwo sakralne Pism Andrzeja Towiańskiego* autorstwa p. mgr Joanny Wierzchowskiej i w związku z powyższym zwracam się do Rady Naukowej Dyscypliny Językoznawstwo Uniwersytetu Warszawskiego o dopuszczenie p. mgr Joanny Wierzchowskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Donata Kozanym